

Słowo od Redaktorów

Przekazywana do rąk czytelnika książka nie stanowi klasycznego opracowania dziejów serii wydawniczej i programu badawczego potocznie ujmowanego jako „Atlas historyczny Polski”. Aby bliżej naświetlić cel i przedmiot niniejszej publikacji, konieczne jest odniesienie się do istniejących ujęć historiograficznych związanych z Atlasem. Wskazują one, że termin „Atlas historyczny Polski” był i jest określeniem wieloznacznym i stanowi jedyną w swoim rodzaju konstrukcję pojęciową, dynamiczną i zmienną w czasie, funkcjonującą równoległe – co nie znaczy że razem – w wielu przestrzeniach, zarówno geograficznych, jak i intelektualnych. Konstatacja ta wynika z analizy źródeł i opracowań, map i atlasów, włączanych – nie zawsze w sposób jednoznaczny i oczywisty – do „Atlasu historycznego Polski” i obejmowanych tym określeniem.

Można wskazać tylko kilka cech wspólnych dla aktywności naukowych i wydawniczych zaliczanych do Atlasu i to tylko na poziomie bardzo generalnym. Pierwszą, aż do ostatnich lat, był cel główny, tj. przedstawienie na mapach krajobrazu historyczno-politycznego, kulturowego i przyrodniczego ziem dawnej Polski i Rzeczypospolitej. Warto tutaj przypomnieć, że pierwszym opracowaniem kartograficznym zaliczanym powszechnie do „Atlasu historycznego Polski” jest atlas ziem ruskich Aleksandra Jabłonowskiego, gdzie tytuł serii brzmiał: *Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej*. Drugim elementem wspólnym i niezmiennym jest fakt realizacji „Atlasu historycznego Polski” jako szeregu prac zespołowych, trwających zazwyczaj wiele lat, w oparciu o przemyślane, choć często zmieniające się, założenia koncepcyjne. Trzecią cechą, na którą warto zwrócić uwagę, są

inspiracje oraz inicjatywy, które wyrosły z „Atlasu historycznego Polski”, od prac słownikowych, przez inicjatywy edytorskie (źródeł pisanych i kartograficznych), aż po teorię badań kartograficzno-historycznych, humanistykę cyfrową i modelowanie danych o przeszłości.

Ze względu na zmienność koncepcji, metod, a w ostatnim czasie także głównych założeń i celu „Atlasu historycznego Polski”, nie można przyjąć jednolitego sposobu opisu tego fenomenu. Niniejsza książka ma zatem układ chronologiczno-rzeczowy. Na ten złożony obraz składają się idee, koncepcje i założenia, ludzie i zespoły badawcze wraz z otoczeniem instytucjonalnym, metodyka prowadzonych prac i wreszcie różne formy publikacji i udostępniania wyników badań. Piotr Biliński położył szczególny nacisk na genezę oraz poszukiwanie koncepcji „Atlasu historycznego Polski” w latach 1880–1939. Skoncentrował się na głównych ideach, ludziach oraz wydawnictwach (publikacjach) przedstawiających dyskusję wokół założeń programu badawczego oraz realizujących te założenia w praktyce. Szczególną uwagę zwrócił na sylwetki głównych architektów różnych koncepcji „Atlasu historycznego Polski” oraz otoczenie organizacyjne i warunki realizacji badań w okresie niewoli narodowej oraz w niepodległym państwie w latach 1918–1939. Rozdział drugi autorstwa Henryka Rutkowskiego dotyczy lat 1945–2008 i odnosi się przede wszystkim do realizacji głównej serii wydawniczej *Atlasu historycznego Polski. Mapy szczegółowe XVI wieku*. Autor szeroko opisał dyskusję, w której wykuwały się założenia tej serii oraz dokładnie przedstawił sposoby i warunki organizacyjne, w jakich była ona realizowana. Przytoczył przy tym wiele mało znanych faktów, które znał z autopsji jako współautor serii, jej redaktor i przez krótki czas kierownik Pracowni Atlasu Historycznego w Instytucie Historii PAN. Rozdział trzeci przygotowany przez Marka Słonia akcentuje rolę zespołu i skupia się wokół zagadnienia kontynuacji oraz podsumowania serii wydawniczej dotyczącej drugiej połowy XVI w. w warunkach rewolucyjnych wręcz zmian metodycznych i organizacyjnych wprowadzonych w pracy nad ostatnimi tomami serii od 2009 r. (szerokie zastosowanie narzędzi cyfrowych). Zmiany te były na tyle znaczące, że doprowadziły w dłuższym trwaniu do przekształcenia Zakładu Atlasu Historycznego w IH PAN w jednostkę o innym charakterze i profilu. Stały się one inspiracją dla licznych działań wykraczających

poza program „Atlasu historycznego Polski”, które stanowią badawczą i metodyczną propozycję kolejnego pokolenia współpracujących ze sobą historyków, geografów i informatyków, a o których napisał w ostatnim rozdziale obecny kierownik Zakładu, Tomasz Panecki. Cezura czasowa dzieląca dwa ostatnie rozdziały – 2021 r. – jest najbardziej umowna, część podsumowująca opisuje także inicjatywy podjęte wcześniej i mniej powiązane z serią map szczegółowych.

Jednym z głównych założeń niniejszej pracy było spisanie historii projektu przez jego twórców. Jest rzeczą niezwykłą, że dzieło realizowane przez 70 lat może być opowiedziane przez jego autorów. Naczelną wartością tej publikacji nie będzie więc maksymalny obiektywizm, lecz względna równowaga między nim a subiektywizmem autorów. Przedmiotem opisu nie jest jedynie zewnętrzny obiekt w postaci efektów badań i publikacji, lecz proces jego powstania i podmiot, który się do tego przyczynił: obecność ludzi w narracji jest tu świadoma i pożądana. W zamierzeniu wydawców praca ma mieć walor nie tylko opracowania naukowego, ale także, a nawet przede wszystkim, materiału źródłowego. Nie oznacza to w żadnej mierze rezygnacji z badawczej rzetelności. Opisywane wydarzenia są albo opatrzone aparatem naukowym, albo są znane autorom z autopsji, co jest zawsze wyraźnie zaznaczone. Jest to zapis faktów, a nie opinii; zdarzeń, w których brali udział nie tylko autorzy, ale też inne osoby, co pozwala na weryfikację relacji. Jest to wreszcie obraz mocno naznaczony subiektywizmem, nie indywidualnym, lecz zbiorowym. Narracja w pierwszej osobie liczby pojedynczej pojawia się jedynie tam, gdzie niezbędne jest wyróżnienie działań poszczególnych osób. Henryk Rutkowski, Marek Słoń i Tomasz Panecki nie opowiadają historii swojej, lecz zespołu, do którego należeli. Stąd narracja prowadzona jest często w pierwszej osobie, ale liczby mnogiej. Ta forma jest szczególnie silnie obecna w części dotyczącej lat 2009–2021, która wyróżnia się także objętością. Jest to efekt przede wszystkim dostępnych możliwości. Autor przez cały czas był obecny w centrum wydarzeń i trwają one w żywej pamięci ich uczestników, którzy mieli możliwość odniesienia się do pierwotnej wersji tekstu. Część z nich zaproponowała korekty i wszystkie zostały uwzględnione. W przypadku wcześniejszego okresu, powojennego, taka konsultacja nie była już możliwa, a Henryk Rutkowski nie od razu objął kierownicze stanowisko

w zespole atlasowym. Mimo jego znakomitej pamięci zdarzenia sprzed lat pięćdziesięciu są trudniejsze do odtworzenia od tych sprzed lat pięciu. Ponadto tamta część opisuje także prace prowadzone poza zespołem warszawskim. Natomiast Tomasz Panecki nie tyle relacjonuje historię, co kreśli perspektywy na przyszłość, posiłkując się faktami najświeższej daty. Zmienił się też charakter Zakładu Atlasu Historycznego i prowadzonych w nim projektów: zamiast jednego, głównego projektu, który angażuje cały zespół, Zakład realizuje wiele mniejszych powiązanych wspólną ideą. Z oczywistych przyczyn zupełnie inny charakter ma pierwszy rozdział autorstwa Piotra Bilińskiego. W konsekwencji forma narracji jest spójna przede wszystkim z opisywaną treścią, a w mniejszym stopniu między poszczególnymi częściami książki.

Przedstawienie historii Atlasu w sposób jednolity i w pełni zobiektywizowany, może na szerszym tle porównawczym, zapewne również jest potrzebne i kiedyś nastąpi. Nie może być jednak dokonane przez ten zespół autorski i nie powinno być podjęte teraz, lecz z odpowiedniego dystansu, także czasowego. Wtedy niniejsza książka będzie użytecznym materiałem źródłowym.